

Тамара ТУРЧИН,
доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
теорії та методики мистецького навчання
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т.Г.Шевченка

Методичні особливості викладання української музики в початковій загальній музичній освіті

Актуальність створення концепції системи національного виховання в умовах держави визначається всебічною активізацією інтелектуального, духовного, творчого потенціалу національних людських цінностей. "Будь-яка нація будує державу, а держава розвиває націю. Найвища цінність нації – особистість, яка

має високий духовний, інтелектуальний, освітній, культурний потенціал" [5, с. 18]. Одним із основних принципів освіти в Україні є органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями тощо [2, с. 6]. Проблеми розбудови національної школи на засадах гуманістичного підходу

актуалізують необхідність звернення освітян до накопичення вітчизняного педагогічного досвіду, який допоможе накреслити шляхи пошуків таких засобів навчання і виховання учнів, які б забезпечували цілісний розвиток особистості зі здатністю до творчого саморозвитку, самовдосконалення як професіонала, духовно та національно свідомого громадянина України. У розв'язанні означеного питання важливу роль покладено на музичне мистецтво, яке, як відомо, є відображенням усієї духовної культури суспільства, а також його територіальних та етнічних груп.

Теорія і методика формування національного характеру особистості розроблялися й обґрунтовувалися в працях українських філософів, освітніх діячів, педагогів та психологів: Г.Ващенко, О.Духновича, І.Огієнка, С.Русової, Г.Сковороди, К.Ушинського та інших.

Значний внесок у розроблення теоретичних засад національного виховання представлено в працях І.Бега, А.Бойко, В.Бутенка, С.Гончаренка, М.Євтуха, Н.Сабат, М.Чепіги та ін. Актуальні проблеми історії української педагогіки і виховання відображено в працях Т.Завгородньої, С.Золотухіної, Б.Ступарика, Ю.Руденка та ін.. Важливе місце у становленні та розвитку української національної музичної освіти належить творчості В.Верховинця, М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Стеценка, Г.Хоткевича та ін.

Метою статті є аналіз та узагальнення методичних особливостей викладання української музики в початковій загальній музичній освіті.

Сучасна музична педагогіка поряд із засвоєнням набутих світової музичної літератури висуває завдання щодо навчального репертуару – міцного національного підґрунтя, посиленої уваги до використання в національному репертуарі творів українських композиторів. З огляду на зазначене постає питання внесення корективів у зміст навчального процесу початкової музичної освіти, який має орієнтуватися, насамперед, на плекання національних музичних традицій. С.Людкевич закликав фахівців до вироблення і практичне застосування плану "... рідного музичного навчання всіма можливими засобами... бо кожне спізнення цієї праці робить її труднішою..." [3, с. 293–298]. Композитор підкреслював, що навчання музики має спиратися на народнописанні зразки, високопрофесійну методику й культурні традиції народу. Саме тому до сучасного педагогічного репертуару необхідно залучати твори, які віддзеркалюють ментальність нації, не тільки розвивають виконавську майстерність і є добрим дидактичним матеріалом, але й допомагають художньо пізнати, музично пережити відповідний пласт національної культури.

В.Сухомлинський наголошував, що гармонійний розвиток дитячої особистості необхідно здійснюва-

ти в лоні рідної материнської мови, праці, історії України, національної культури з поступовим прилученням до загальнолюдських цінностей. З великою тривогою педагог говорив про те, що школа дає багато знань про навколишній світ і зовсім мало про саму людину, без чого неможливе свідоме самовизначення особистості [1, с.11].

Тому важливою передумовою успішного виховання дітей є забезпечення національного виховання в школі, формування національного характеру і національної самосвідомості учнів. Зміст освіти покликаний усіляко сприяти підвищенню в учнів інтересу до своєї національної самобутності як в історичному, так і в культурно-мовному, соціально-політичному, мистецькому контекстах.

Головний принцип побудови системи початкової музичної освіти в Україні є національна ідея виховання. Українська національна ідея на доступному для молодших школярів рівні має все глибше проникати в систему музичної початкової освіти, стати тією рушійною силою, яка привела б дитину до національного особистісного самоствердження і самозбереження через осягнення себе як представника і носія культури, ментальності передусім українського народу і водночас як людини всесвіту. Головним в утвердженні української національної ідеї в початковій музичній освітній системі в Україні має бути те, що вона повинна існувати як національна система забезпечення життєдіяльності держави, освіти і виховання дітей, носити динамічний, невичерпний характер, як саме життя народу в усіх його виявах і зв'язках [4, с. 96]. Пріоритетним у сфері національної початкової музичної освіти є систематичне впровадження української музики в навчальний процес молодших школярів; розвиток здатності дітей розрізняти істинні зразки української музики (жанрово-стильове розмаїття); визначення естетичної цінності, довершеності музичних інтонацій. У початковій музичній освіті необхідно звернути увагу на підготовку національних висококваліфікованих і конкурентоспроможних кадрів, які були б здатні запровадити нові національні технології у навчанні і вихованні особистості дитини, здатної через мистецтво утверджувати себе і незалежність української держави у світовому просторі. Тобто сутністю національної ідеї є якомога глибше і ширше відображення особливостей української музики, культури, історії життя народу, усього того, що вирізняє український народ з-поміж інших, що забезпечує дух, інтелект українця.

Особливий внесок до національної культурної скарбниці зробив М.Лисенко У процесі слухання дитячої опери композитора "Зима і весна" важливо, щоб учні відчували естетичну красу відображення народного пантеїстичного сприйняття природи з

персоніфікацією різних її явищ, що виступають як живі істоти в основі сюжету. Яскравий народний колорит опери, цитатне використання народних пісень та музичних номерів, створених на основі перевтілення народно-пісенних джерел, залучають дітей до правдивої історії життя народу, формують їхній світогляд на засадах поваги до національного мистецтва, національної самобутності та художньої значущості. Навіть фантастичні герої казкових опер мають реальні людські риси, а їхні вчинки так само природні, як і вчинки живих людей.

Значне місце у творчості Ж. Колодуб належить музиці для дітей, написаній у різних жанрах. Балети за казкою Г.Андерсена "Снігова королева" та "Пригоди Веснянки", мюзікли "Пригоди на Міссісіпі", "Принцеса" та "Незвичайні пригоди семи нот"; вокальні твори – "Музична абетка", що складається з авторських пісень на українські народні тексти, два зошити "Обробок пісень народів світу для дітей", кантата для дитячого хору та оркестру "Слухай, країно!" та інші увібрали в себе класичні традиції та глибинну фольклорну основу з сучасними засобами музичного мислення.

Багато уваги приділяє створенню музики для дітей сучасний композитор Г.Сасько. Одна з особливостей його творчості – звернення до образів і тем, тісно пов'язаних із дrevньою та новітньою історією нашої Батьківщини. Звідси головний стилістичний орієнтир митця – опора на фольклорну інтонацію, перетворену й осмислену з позицій сучасного художника.

Аналіз такої інструментальної музики як "Мозаїка" Г.Саська, "П'ять маленьких замальовок" В.Птушкіна, "Дитячий світ" А.Потапова, "Дитяча мозаїка" М.Ластовецького, "Музичне сузір'я" та "Музика для Катрусі" (Дитячий альбом) Л.Думи, показав, що жанрово-тематичне та образне коло творів, порівняно з аналогічними дитячими збірками періоду 60–80 років, суттєво не змінилося і "персонажі" світу дитячих захоплень залишаються традиційними. У своїх циклах автори звертаються до поширеної в дитячій музиці казкової тематики: образ казкаря, який неквапливо передає народні перекази в "Дідусевій казці" Г.Саська та "Казці надобраніч" М.Ластовецького, фантастичний сюжет у "Казці" і "Чариній казці" Л. Працюк, "Казці-страшильці на ніч" І. Щербакова, лірична пісенна розповідь у "Місячній казці" та "Слідами легенди" Я.Бобалік, ілюстрація літературного джерела в "Танці Білосніжки" Я.Бобалік та "Льодовому палаці Сніжної королеви" Г.Саська; змалювання картин рідної природи: "Синички за вікном", "Перший пролісок", "Весняний дощик", "Метелик над квітами", Г.Саська, "Навесні" Л.Працюк. Традиційно популярною залишається сфера жартівливих образів – "Жартун" М.Ластовецького, "Гумореска" Я.Бобалік, а також

оригінальні музичні характеристики – "Бабуся очима онука" та "Бабусин танок" А.Потапова, "Ігорчик – зайчик-стрибайчик" і "Пустун-кривляка" М.Ластовецького, "Кмітливий робот" Я.Бобалік, "Маленький барабанщик" Л.Думи, "М'яч" І.Щербакова. Сучасні композитори не оминають своєю увагою й іншу тематику, пов'язану зі світом дитячих захоплень: розвивається тема подорожей і пригод – "Променад з пригодами" Л.Працюк, "В похід" А.Потапова, "Веселі мандрівники" Я.Бобалік; святкового дійства – "Сюрприз", "Довгожданне свято" Я.Бобалік; театральні та циркові образи – "Театральний романс" М.Ластовецького, "Балетна сцена" В.Птушкіна, "Клоуни в цирку" Л.Працюк, "Танцівниця на слоні" І.Щербакова. В окремих мініатюрах циклів композитори послуговуються звукообразувальними можливостями інструменту в створенні конкретного образу: відтворення голосів природи ("Джерельце" Г.Саська, "В лісі" А.Потапова, "Бурхливий водопад" Я.Бобалік), імітація звуків навколишнього середовища ("Дзвони як життя" і "Старенька дзига" А.Потапова, "Пудель і ротвейлер" М.Ластовецького) та звучань музичних інструментів ("Балалайки" В. Птушкіна).

Активно задіяними в авторських циклах інструментальних мініатюр є сучасні побутові звукові образи, насичені джазовими та естрадними ритмами: "Регтайм", "Вітер-пустунець", "Зоряна карусель", "Спалах зорі" та "Танго" Я.Бобалік, "Блюз", "Джазвальс", "Регтайм" із сюїти "Граю джаз – 1", що входить до циклу "Мозаїка" Г.Саська. Завдяки своїй мелодико-гармонійній яскравості, оригінальності метро-ритму, точному відтворенню композиторами своєрідної стилістики джазу ці п'єси мають виняткову популярність у дитячій аудиторії. Для відтворення сучасної образності і тематики у розглянутих вище циклах програмних мініатюр композитори застосовують оригінальну музичну лексику, демонструючи багатство інструментального звукопису попри лаконізм виразу, уміння простими елементами творити цікаві музичні картини.

Такий багатий арсенал ладових, поліфонічних та гармонічних засобів виразності, що походять із народної пісні, мають залучати дітей у коло національного мислення. П'єси відображають кращі риси мистецтва композиторів національною забарвленістю, яскравою образністю. Надзвичайно важливо розвинути у дітей здатність до усвідомленої оцінки художніх цінностей української музики, естетичної довершеності музики.

Звернення композиторів до тем і сюжетів з народного життя визначало зв'язок мистецтва з народом. Композитори намагались показати життя народу, його боротьбу за свою незалежність, розкрити народні характери, відтворити народні перекази, легенди, казки і, нарешті, пов'язати свою музику з народною

піснею, зробити свої твори народними щодо їхнього музичного стилю. Українські композитори прагнули зображати не прикрашене, ідеалізоване життя, а справжнє, сповнене і горя, і радощів, і прекрасних почуттів, і ясних надій, і кричущої несправедливості.

Українське музичне мистецтво має значний естетичний вплив на особистість. Педагогічне забезпечення його ґрунтується на актуалізації емоційного співпереживання художніх образів, близьких за інтонаційно-образною природою національного світосприйняття особистості. Естетико-виховний потенціал української музики полягає у високій духовності та гуманістичній спрямованості її художніх образів (від вишуканості інтимно-споглядальної лірики до романтичного оспівування героя – борця за національне визволення); у використанні широкої палітри національно-стильового та жанрового формотворення з опорою професійної музики на фольклор. Близькість інтонаційно-ладових барв національно-естетичному сприйманню учнів, мелодична орієнтація виражальних засобів, притаманна кращим зразкам вітчизняної музики, становлять музично-ментальне підґрунтя розвитку естетичної культури майбутніх громадян України.

Заглиблення в інтонаційний лад музики дає можливість маленьким слухачам відчутти особливості художнього сприймання світу конкретним народом, психологічні риси, типові характери його героїв, характерні "слова – речення" музичної мови даного народу. Детальне розпізнання типових прикмет музичної мови на тлі історичних та загальнокультурних процесів сприяє проникненню у смисл образу, визначенню його музично-образного змісту та характерних стилістичних і стильових рис національної специфіки української музики, а отже, формуванню національної свідомості особистості.

Занурення в інтонаційний лад музики на початковому етапі музичної освіти школярів поглиблює інтонаційно-стильове пізнання музики, яке спрямовується на пошук і з'ясування специфіки елементів музичної мови, характерних для національного стилю, "типових інваріантних рис" національних музичних традицій на основі порівняння й узагальнення з усвідомленням того, що кожна національна культура є самобутнім явищем і одночасно важливим складником світового багатства.

Національне виховання в системі опанування національного репертуару здійснюється з урахуванням пізнавальних можливостей та психологічно-вікових особливостей учнів певного класу. Особливе місце в цьому процесі належить учням початкової ланки освіти. Це пояснюється особливостями психології молодших школярів, прикметою яких є здатність охоче пізнавати навколишній світ, виробляти власне світосприйняття і світобачення. Саме тому

національне виховання, яке розглядається як багатопланове і різноаспектне, у якому сходяться майбутнє і минуле з погляду народних звичаїв, традицій, свят, має поєднуватися з вивченням національного музичного репертуару, що додасть учням специфічних знань (відчуття стильових ознак національної музики, особливостей побудови і розвитку музичної думки в конкретних творах будь-якої музичної культури) і допоможе поглибити сприймання національної специфіки музики, вникнути в особливості композиторського стилю, створити діалог з композиторами різних епох і народів. Внутрішній зв'язок між різними видами мистецтва (порівняння мелодичної лінії української пісні з орнаментом національної вишиванки, виявлення спільних рис народної символіки), що викликає яскраві музичні враження і залучає дітей до різних видів музичної діяльності, конструювання мелодій – характеристик героїв відповідно до їхнього настрою і характеру національної культури, створюють відчуття її цілісності.

На нашу думку, щоб діти нового покоління не забували, а збагачували свої музичні уявлення про твори українського народного мистецтва, а також про твори українських класиків, з якими вони ознайомились ще під час перебування у дошкільному навчальному закладі, у початковій школі, коли життєвий досвід збагачується новими уявленнями, треба якомога більше вводити їх у світ сприймання музики українських класиків, як-от: С.Гулак-Артемівський, М.Лисенко, М.Леонтович, Я.Степовий, К.Стеценко. Для кожної дитини процес сприйняття однієї й тієї самої форми музичного твору викликає різні смислові відгуки, які С.Шип висловив так: "... для однієї групи слухачів зміст музики зводиться до емоційних переживань. До другої належать ті, хто, слухаючи музику, "малює" у своїй уяві якісь зорові картини. У третьої – музика активізує понятійне мислення... Четверта група уявляє собі через музичне сприймання життєві події... Є й такі, хто зосереджує увагу на самому процесі розгортання форми і спостерігає з насолодою за грою звукових барв, розвитком мелодичного малюнка, тематичного матеріалу" [6, с. 8].

Слухаючи доступні музичні твори українських композиторів, учні вчаться емоційно їх сприймати, знайомляться із засобами музичної виразності та звуковою палітрою, що формує рівень художньо-естетичного, духовного, творчого розвитку школяра, і веде до закладання основи національної свідомості учнів-початківців, любові до рідної землі, своєї "малої батьківщини".

У формуванні дитячого репертуару найважливішим критерієм є його етнозорієнтованість з урахуванням вікових і психологічних особливостей розвитку дитини, забезпечення об'єктивності в процесі оцінювання її сприйняття і виконавських можливостей.

Збагачення навчального репертуару для виконання і слухання музики здобутками українського мистецтва, що відбиває художньо-творчий, моральний та інтелектуальний компоненти свідомості рідного народу, надає можливість молодшим школярам пізнати себе як частку своєї нації, а через неї – усього людства. Пропонуємо зразки завдань з використанням творів української музики.

Завдання: прослухати українську народну пісню "Галя по садочку ходила", українську народну пісню "Щебетала пташечка", український народний танець "Гопак", "Дощик" В.Косенко і позначити ритмічні одиниці, наближені до ритмів: биття серця, дитячий біг, крок, лагідна пісня.

Завдання: заспівайте музику, яку ви слухали. (Я.Степовий. "Коліска", Б.Фільц. "Коломийка", І.Беркович. "Українська мелодія", Г.Татарченко. "Гей ви, козаченьки").

Завдання: після прослуховування музичних творів (В.Сильвестров. "Скерцо", "Озеро", "Казка" із фортепіанних циклів "Дитяча музика" № 1, № 2; Л.Шукайло "Цирк", "Курчата"), змінюючи стильові особливості творів, виконайте запропоновану музику.

Завдання: гра "Звуковий портрет".

Кожній дитині пропонуємо вибрати твір з української національної музики, звучання якого вона вважає найбільш відповідним їй самій. Твори для прослуховування: С.Гулак-Артемовський. Танці з опери "Запорожець за Дунаєм", В.Косенко. "Гумореска", Ж.Колодуб "Принц і принцеса", Г.Сасько "Весняний дощик", М.Дремлюга "Лірична пісня". Потім кожен з учнів має скласти свій звуковий автопортрет, тобто створити образ свого "Я" за допомогою звуків. Дитині можна допомогти і навідними запитаннями: "Заспівай, як ти звучиш у цей момент?", "Як ти звучиш, коли сердися, коли радієш?" тощо.

Завдання: фантастичний музей.

Пропонуємо учням уявити, що вони стали героями фантастичного фільму. Учні потрапляють у музей фантастичного мистецтва, у якому картини, скульптури та інші твори образотворчого мистецтва випромінюють музику. Що вони там почули?

Учитель показує репродукції, а діти описують словами характер музики, яку уявили.

Дітям пропонували пофантазувати: що далі вийшло з героями такого фільму? Як вплинули на них музика і живопис? Завдання – придумати сюжет фантастичного фільму "Іхав козак на війноньку".

Отже, одним зі стратегічних напрямів модернізації змісту музичної освіти в початковій школі має стати створення міцної опори на національну культуру. Відтворення української музичної культури має домінувати у навчальному репертуарі молодших школярів, визначаючи орієнтири їхнього музично-образного мислення. Популяризація національного музичного репертуару у процесі навчання молодших школярів, методичне забезпечення сприймання дітьми української класичної музики, усвідомлення її інтонаційно-стильового пізнання, елементів виконавської майстерності сприятимуть національному музично-творчому вихованню учнів.

Література

1. Бійчук Г. Проблеми формування українського національного характеру особистості в педагогічній думці / Г.Бійчук // Історія в школі. – 2005. – № 9. – С. 9.
2. Державна національна програма "Освіта" Україна XXI століття. – К.: Райдуга, 1994. – С. 6.
3. Людкевич С. Організація музичного виховання / Станіслав Людкевич // С.Людкевич Дослідження, статті, рецензії, виступи: у 2 т. / – Львів: Дивосвіт, 2000. – Т.2. – 300 с.
4. Постовий В. Національна ідея в освіті і вихованні дітей і молоді в Україні / В. Постовий // Освіта і управління. – 2007. – № 1. – С. 89–97.
5. Система національного виховання. Шляхи та засоби реалізації // Директор школи. – 2005. – № 20. – С. 18–21.
6. Шип С. Як передавати словами зміст музики? / С.Шип // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 2. – С. 8.

Тамара Турчин. Методичні особливості викладання української музики в початковій загальній музичній освіті. У статті доступно висвітлюється один із стратегічних напрямів модернізації змісту початкової загальної музичної освіти, розкриваються особливості застосування національного музичного мистецтва в сучасній початковій школі, які відповідають не тільки естетичним критеріям і художнім нормам, а й сприяють кристалізації рис національної свідомості та українського менталітету учнів початкових класів.

Ключові слова і формулювання: національне мистецтво, початкова музична освіта, навчальний репертуар, культура, національна свідомість, модернізація, естетичні критерії, український менталітет, музично-образне мислення, інтонаційно-стильове пізнання.

Тамара Турчин. Методические особенности преподавания украинской музыки в начальном общем музыкальном образовании. В статье доступно подается одно из стратегических направлений модернизации содержания начального общего музыкального образования, раскрываются особенности применения национального музыкального искусства в современной начальной школе, которые отвечают не только эстетическим критериям и художественным нормам, но и содействуют кристаллизации черт национального самосознания и украинского менталитета учащихся начальных классов.

Ключевые слова и формулирования: национальное искусство, начальное музыкальное образование, учебный репертуар, культура, национальное сознание, модернизация, эстетические критерии, украинский менталитет, музыкально-образное мышление, интонационно-стилевое познание.